

ENTREPRENEURSHIP AS A KEY COMPETENCE IN THE CONTEXT OF THE CAREER DEVELOPMENT AND ACQUISITION OF EMPLOYABILITY SKILLS

Borislava Galabova, Emil Dimov

University of Mining and Geology “St. Ivan Rilski”, 1700, Sofia, email: borislava.galabova@mgu.bg

ABSTRACT. The study is focused on examining and revealing the role and significance of entrepreneurship and initiative as a key competency in the context of the career development and acquisition of employability skills. The European Framework of Key Competences for Lifelong Learning is used to take a critical look at the current model for teaching and acquiring skills that is used in the European Union (EU). Entrepreneurship and initiative - as transferable skills and a key competency - are examined through the prism of the established modern educational model and the main theoretical formulations. The hypothesis raised about their importance and role as a factor in finding employment and career development has been tested. Based on an analysis of the results, the relationship between the recommended direction of development versus the competence model and what was actually achieved as a result was sought. The potential directions for convergence between the actual and the sought state are identified, and conclusions and recommendations are formulated.

Key words: entrepreneurship, key competence, career development, employability skills, transferable skills

ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО КАТО КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНОСТ В КОНТЕКСТА НА КАРИЕРНОТО РАЗВИТИЕ И ПРИДОБИВАНЕТО НА УМЕНИЯ ЗА ЗАЕТОСТ

Борислава Гълъбова, Емил Димов

Минно-геоложки университет „Св. Иван Рилски“, 1700, София

РЕЗЮМЕ. Изследването е посветено на проучване и разкриване на ролята и значимостта на предприемачеството и инициативността като ключова компетентност в контекста на кариерното развитие и придобиването на умения за заетост. Направен е критичен преглед на действащия компетентностен образователен модел, възприет в рамките на Европейския съюз (ЕС) чрез Европейската референтна рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот. Предприемачеството и инициативността – като преносими умения и ключова компетентност, са разгледани през призмата на утвърдения съвременен образователен модел и основни теоретични постановки. Проверена е хипотезата за тяхната значимост и роля като фактор за намиране на заетост и кариерно развитие. Въз основа на анализ на резултатите е потърсена връзката между препоръчителното направление на развитие спрямо компетентностния модел и действително постигнатото като резултат. Набелязани са потенциални посоки за сближаване между действителното и търсеното състояние и са формулирани изводи и препоръки.

Ключови думи: предприемачество, ключова компетентност, кариерно развитие, умения за заетост, преносими умения

Въведение

Изследването е посветено на проучване и разкриване на ролята и значимостта на предприемачеството и инициативността като утвърдена в рамките на Европейския съюз (ЕС) ключова компетентност. Анализът е направен в контекста на кариерното развитие и придобиването на критични умения за заетост, необходими за преминаването през процеса от образование към заетост. За тази цел са представени резултати, обобщения и изводи от критичен преглед на компетентностния образователен модел, възприет в рамките на ЕС чрез Европейската референтната рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот. Предприемачеството и инициативността – като преносими умения и ключова компетентност, са разгледани през призмата на съвременния образователен модел и основни теоретични постановки. Проверена е хипотезата за тяхната значимост и роля като фактор за намиране на заетост и кариерно развитие от гледна точка на нагласите

на студентите и работодателите. Въз основа на анализ на състоянието и резултатите се търси връзка между препоръчителното направление на развитие спрямо компетентностния модел и действително постигнатото равнище – като следствие от направените промени и вложените до момента усилия. Набелязани са потенциалните посоки, полета и направления на действия за сближаване между действителното и търсеното и препоръчано в официални доклади, препоръки и документи състояние. Формулирани са изводи и препоръки за придобиване и развитие на съответната ключова компетентност, оказваща пряко влияние върху възможностите за намиране на заетост и кариерно развитие.

Европейската образователна рамка – нова концепция и модел

В рамките на Европейската общност – като общност на знанието, именно знанията, уменията и компетенциите са

решаващ фактор за икономическото, социално и технологично развитие, европейското самосъзнание, благосъстоянието, устойчивото, проспериращо и демократично общество. Това направление на развитие на общностните политики довежда до подписването на Сорбонската декларация на 25 май 1998 г. С този формален акт се поставя началото на Болонския процес, чрез който се цели хармонизиране на архитектурата на европейското висше образование. Главна роля в този процес играят университетите във всички страни-членки на Европейския съюз (ЕС). Присъщата им образователна и научна дейност подпомага развитието на европейските образователни и културни измерения и създаването на Европейско пространство за висше образование. Неговата роля за засилването на мобилността, устройването на работа и цялостното развитие на Европа е подчертана (Lecheva, 2009). Стратегическа цел на развитието на образователната система става фокусирането на висшето образование върху постигане на измерими и валидирани образователни резултати. За резултати се приемат наборът от знания, умения и компетенции, усвоявани чрез използване на компетентностния образователен подход, които обучаемият е способен да приложи в практическата работна среда. Доказано този набор му осигурява реална възможност за намиране на заетост, самостоятелна заетост или кариерно развитие.

В съвременната образователна среда подчертано значение придобива начинът, по който образователният процес се извършва и по които се планира и проектира неговата ефективност и целева ориентация. В Лондонското комюнике (2007 г.) за пръв път се споменава налагането на принципно нов образователен модел. Той е формулиран като обучение, ориентирано към интересите на студента и базирано върху постигнатите от него резултати в образователния процес. С това се поставя началото на нова концептуална рамка в образователната сфера, изискваща съдържателна промяна. Налага се процес на преминаване от обучение, насочено към преподавателя и ориентирано спрямо него, към обучение, фокусирано към студента и неговите потребности, интереси и кариерна насоченост. Тази нова концептуална рамка дава тласък в развитието на нови процеси в Европейското пространство за висше образование (Lecheva, 2009).

Съгласно посоченото в Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите: „Ролята на висшето образование е уникална. Търсенето на високо квалифицирани, социално ангажирани служители едновременно нараства и се променя. В периода до 2025 г. се очаква половината от работните места да изискват високи квалификации. Вече са налице пропуски по отношение на уменията на високо равнище. Движени от дигиталните технологии, свързаните с работните места изисквания стават все по-гъвкави и сложни. Способностите на хората да бъдат предприемчиви, да обработват сложна информация, да мислят независимо и творчески, да използват интелигентно ресурси, включително цифрови, да общуват ефективно и да бъдат устойчиви, са по-важни от всякога. Европа също така има нужда от успешни хора, които да могат да разработват авангардни технологии и решения,

тъй като бъдещият ни просперитет зависи от тях. (ЕС, 2017).”

Образованието - като система и процес, непрекъснато се развива и усъвършенства в синхрон с обществено-икономическото развитие и съответстващите му промени. То следва да е отворена, структурирана, динамична, гъвкава и адаптивна система, като се вземе предвид, че влияние върху нея оказват редица вътрешни и външни фактори. Решаващо въздействие върху образователната система имат изискванията, произтичащи от икономическото, технологично и социално развитие, нагласите, ценностите и потребностите на потребителите на образователните услуги. В резултат тя се променя постоянно и спрямо образователните резултати, целевата ориентация и утвърдената рамка. Следователно системата, във всичките ѝ йерархични нива и сфери, не е статична, а динамично променяща се и отвън-навътре, и отвътре-навън. Промените са насочени към усъвършенстване, модернизация, реструктуриране, висока ефективност и ориентация спрямо стратегически цели и образователни резултати.

Предвид това през последните десетилетия не само твърдите умения, които един специалист задължително трябва да овладее, за да упражнява конкретна професия, придобиват значение. На преден план успоредно с тях значение доказват и преносимите умения. Именно те създават предпоставки за формиране на търсено поведение и резултатната проява на твърдите умения в практиката в рамките на работната среда и професионалното представяне.

Уменията на XXI век

В научната литература преносимите умения са наричани умения на XXI век. Причина за тази формулировка е установяването и утвърждаването на тяхното значение за кариерното развитие и на младите, и на опитните специалисти и ролята им за процеса на преминаване от образование към заетост. Разбиранията за уменията за заетост претърпяват еволюция, като преносимите умения доказват своята значимост. Въпреки че се утвърждават и разпознават като важни относително по-късно спрямо „твърдите“ (професионални, специфични и технически) умения, днес тяхната роля и значение са формално признати и валидирани от бизнеса и академичните среди.

За първи път преносимите умения – като понятие и тема за дискусия, са засегнати от В. Rey през 1996 г. в труда „Les compétences transversales en question“. Съгласно дефиницията на Организацията на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО), преносимите умения са „умения, считани за непряко свързани с определена работа, задача, академична дисциплина или област от знания и които се използват в голямо разнообразие от ситуации и работни условия“. Това ги прави приложими в много сфери и дейности, с доказана полезност в практиката и добавена стойност. Предвид това тези умения стават все по-търсени и ценени от работодателите, тъй като спомагат за успешната и своевременна адаптация към промените и водят до производителност и ефективност на съответната стопанска дейност.

Към днешна дата преносимите умения включват широк набор от различни по характер и направление на приложение умения. Общото между тях е, че доказано имат критично значение за индивидуалната професионална и социална реализация и резултатите в трудовата дейност. По този начин развиването на преносими умения става ключов фактор за намиране на заетост и кариерно развитие.

Преносимите умения са група умения, за които е характерно, че:

- се придобиват, натрупват и валидират своята полезност и приложимост както в работната среда, така и извън нея;
- имат универсален (общ) характер в рамките на разнородни по вид дейности във всички стопански сфери;
- се натрупват, развиват и усъвършенстват през целия живот и кариерен път;
- се придобиват в неформална среда и по-малко във формална (образователна);
- се числят към уменията за заетост, които са от критична важност за улесненото преминаване от образование към заетост и кариерното развитие и на младите, и на вече натрупалите опит специалисти;
- се използват, като се пренасят в различни работни ситуации при решаване на казуси, проблеми, работа в екип или управлението му или при самостоятелна заетост и стартиране на бизнес;
- се адаптират към работната ситуация, като спомагат за използването на твърдите умения.

Преносимите умения се систематизират според спецификата си в шест условни групи:

- вътрешноличностните умения (дисциплинираност, постоянство, упоритост, вътрешна мотивация и други);
- гражданско поведение и самосъзнание (толерантност, откритост, уважение към многообразието, умения за межкултурна комуникация и други);
- медийна и информационна грамотност (намиране и достъп до достоверна и релевантна информация, анализ на медийно съдържание и използването му, работа в цифрова среда, търсене и откриване на достоверни информационни източници) (UNESCO, 2014);
- критично, аналитично и иновативно мислене (критичност, аналитичност, логическо мислене, стратегически анализ, ориентация към търсене на нови нестандартни решения на проблеми, търсене и внедряване на новост, добавена стойност и уникалност);
- други специфични умения, невключени в предходните пет групи (UNESCO, 2014).

Натрупването и развитието на преносими умения се утвърждава като основна предпоставка за намиране на заетост и кариерно развитие. За разлика от знанията и конкретните „твърди“ (професионални) умения, при преносимите умения тенденциите не променят значимостта и приложимостта им. Те не губят актуалност и значимост на пазара на труда. Точно обратната ситуация се наблюдава - всяка работна или социална ситуация се ползва от тях и ги обогатява (Lecheva, 2009). Преносимите умения представляват своеобразен „общ език“, на който

работодатели и образователни институции говорят (Lecheva, 2009), което налага поставянето на акцент върху тях.

Ключовите компетенции като образователен приоритет

Компетентностният образователен подход интегрира актуалните направления на развитие, така че обучаемите устойчиво, всеобхватно и целенасочено да натрупват и надграждат умения. Подходът към изграждане на ключови компетенции е интегриран и комплексен и включва в себе си всички предметни области. Изграждането на съответстващи компетенции и компетентности става задължителен елемент на системата на висше образование, така че излизащите от нея да са подготвени за изискванията и потребностите на пазара на труда и трудовата дейност. Значение придобива не само чисто формалната страна на процеса, но и конкретните знания, умения и компетенции, които имат приложна стойност и валидират формалния характер на образователния процес.

Понятието „компетентност“ произлиза от латински език (лат. *competens*, *-entis* – „способност“, дарба). Понятията „компетенция“ и „компетентност“, които имат различно значение, започват да се проучват през втората половина на XX век. В последното десетилетие се споменават в документи и доклади на ЮНЕСКО, Съвета на Европа и Министерство на образованието и науката (МОН), като се доближават до полето „зная как да действам“ (Temnikova, 2016). В хода на промяната в образователната концепция подборът, интеграцията и формирането на съответния набор от компетенции и компетентности стават предпоставка за намирането на заетост и за кариерно развитие. Следователно въпросът за придобиването и надграждането на компетентностите е стратегически значим за обществено-икономическото развитие в рамките на ЕС и Европейското пространство за висше образование. Релацията „придобиване на компетентности - намиране на заетост - кариерно развитие“ е доказана и от теорията, и от практиката. Тя обосновава взаимовръзката между знанията, уменията, резултатите от работния процес и индивидуалното и обществено благосъстояние.

Компетентностите са динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, придобивани в процеса на обучение и извън него – в реалната жизнена и работна среда. Свързват се с формирането и развитието на поведението на личността. Натрупаните от индивида знания и умения, заедно с установените нагласи и ценности, не се разглеждат сами по себе си, а в контекста на поведението и действията в работна среда и извън нея. Фокусът пада върху демонстрирани и валидирани, показани и доказани в конкретни учебни и работни ситуации, действия и поведение. Натрупването на компетентности е обективна необходимост с оглед постигането на цели и резултати в конкретна дейност или при изпълнение на определена професионална роля, съответстваща на прилагането на конкретни компетенции.

Темата за ключовите компетентности и тяхното обезпечаване не е нова от гледна точка на анализа на образователните потребности, планирането и подбора на

образователно съдържание във формалното образование. Тя се поставя на дневен ред през декември 2006 г. с приемането на Препоръката на Съвета на ЕС и на Европейския парламент за налагане на Рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот. Изработването и утвърждаването на рамката е резултат от дълъг изследователски процес, в основата на който стои концепцията за комплекса от компетентности за личностно и професионално развитие, активно гражданство и гражданско поведение, социално включване, пригодност за трудова заетост и икономическа активност.

В рамката на компетентностния образователен модел, възприет в ЕС чрез Европейската референтната рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот, компетентностите се разбират като съчетание от знания, умения, нагласи и отношения. Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот е референтен документ, даващ стандартизирано описание на това, което завършилият определена образователна степен в системата на висшето образование трябва да знае и да демонстрира практически. За целта следва да притежава определени ключови компетенции - личностни, професионални и социални.

Европейската референтната рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот е изградена от осем групи ключови компетентности, сред които инициативност и предприемачество. Наред с това са изведени и подчертани редица преносими умения. Те осигуряват свързаност между личната, социалната и професионалната изява. Създаването и използването на рамката, по препоръка на ЕС и Европейската комисия (ЕК), насочва вниманието на обществото към критичния комплекс от знания, умения, нагласи и отношения, които трябва да бъдат обезпечени, така че да се гарантира възможност за намиране на заетост, задържане на работното място и кариерно развитие. Интегрирането на „твърдите“ умения, ключовите компетенции и преносимите умения е ключов фактор за кариерното развитие, активното и ефективно включване в икономическия и обществен живот и реализацията на личността.

В европейската образователна рамка ключовите компетенции са изведени като приоритетни, еднакво значими и универсално валидни за упражняването на всяка професия. Този факт обуславя необходимостта от включването им във формалния образователен процес във висшето образование, независимо от специалността и образователната степен. Това е логично продължение на тяхното формиране и затвърждаване и надграждане на натрупаните компетенции в предходни етапи на образователния процес.

Колко „ключова“ е предприемаческата компетентност?

Предприемаческата компетентност се отнася до способността на индивида да превръща идеите в действие, да е деен, инициативен и проактивен. Инициативността и предприемчивостта касае неговата способност да бъде инициатор, подбудител и активен участник в процеси и благоприятни промени, да създава добавена стойност, да усъвършенства дейности, процеси, модели, организация на труда и продукти. Тази ключова

компетентност включва в себе си креативност, творческа и новаторска нагласа и способност за поемане на премерен риск, способност за планиране и управление на проекти за постигане на заложили цели съгласно Препоръка 2006/962/ЕС.

В тесен смисъл с „предприемчивост“ се означава „съчетанието между желание, действие и умствено усилие за създаване на нещо ново и полезно за живота на човека и обществото“ (Klyver, Arenius, 2020; Mitchelmore, Rowley, 2010). Предприемчивостта е пряко свързана с поемането на инициатива, отговорност и риск, ориентацията при несигурна и непредсказуема среда, нагласата да се търсят възможности, за да бъдат оползотворени, да се идентифицират проблеми и да се откриват работещи решения. Тя касае предприемането на начинание, в частност стопанска дейност, на свой риск и отговорност с цел генериране на позитивен икономически резултат като насрещен отговор на приложените знания и умения и вложените усилия.

В по-широк смисъл разбирането за предприемчивостта надхвърля тези граници, тъй като новите стопански реалности недвусмислено показват, че на практика всяка професия и работна позиция изискват определена степен на предприемчивост и инициативност, ведно със заемане на активна позиция.

През 2018 г. Европейската референтна рамка бе преразгледана и претърпя съдържателни изменения. Инициативността и предприемчивостта бе преименувана, обобщена и утвърдена като „предприемаческа компетентност“. Тя включва „способността за действие и използване на благоприятни възможности и идеи и за тяхното трансформиране в ценности за другите хора“ (Delinesheva, Yolovski, 2021).

Предприемаческата компетентност се определя като „ключова“ по следните причини:

- приложима е за всички възрасти и форми на обучение, включително и специално в сферата на висшето образование;
- приложима е към всички специалности и образователни степени, защото е задължителна както при започването на бизнес, така и при намирането на заетост, независимо от сферата;
- свързана е с ученето през целия живот, което не е само актуална тенденция, а обективна и доказана от реалната бизнес практика необходимост;
- осигурява връзка с пазара на труда и улеснява преминаването от образование към заетост на индивида;
- осигурява успешна професионална изява, икономическо и социално благополучие, като намаляват риска за социално изключване и липса на заетост.

Днес всички ключови компетентности се считат за еднакво важни и критични и следва да бъдат част от образователния процес в системата на висшето образование. Намирането на заетост и кариерното развитие са функция от тяхното придобиване и натрупване във времето. В своята конкретика и съдържание различните ключови компетентности се допълват и са взаимосвързани, като интегрираното им използване „услива“ резултата при трудовото представяне.

Образователната рамка в България: от реалности към перспективи

Образователните политики в България, насочени към насърчаване на развитието на инициативността и предприемачеството като ключова компетентност, започват да се прилагат от момента на присъединяването на страната към ЕС през 2007 г. Интегрирането ни към Европейското образователно пространство създава необходимостта от образователна реформа с цел синхронизиране на нивата на знания чрез възприемане на компетентностния подход и концепцията за учене през целия живот като основополагащи. В допълнение към компетентностите, свързани със специфичните знания, умения и способности, необходими в конкретна професионална област, подчертано значение придобиват преносимите умения (Delinesheva, Yolovski, 2021).

Обучението по предприемачество е поставено в дневния ред на образователната система през 2008 г. с приемането на Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2008-2013 г. В нея ключовите компетентности са определени като „процес на постоянно усвояване на знания и умения ... не само чрез традиционните форми в образованието и институции за обучение, но също и на работното място, у дома или през свободното си време“. Това е и първият документ, в който се подчертава ролята и мястото на образованието по предприемачество и се признава инициативността и предприемчивостта като една от ключовите компетентности. Така се създава и рамката, в която се утвърждава и прилага настоящият образователен подход. Натрупването на предприемачески умения налага използването на интегриран подход, тъй като е съвкупност от компетенции в различни направления. На национално ниво се признава, че придобиването на предприемаческа компетентност създава предпоставки за повишаване на пригодността към заетост, самостоятелна заетост и кариерно развитие.

Основният документ в България, в който се посочват принципите, приоритетите, действията и целите, свързани с ученето през целия живот, е Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020 г. Тя определя стратегическата рамка на държавната политика за образованието и обучението. Насочена е към постигане на европейската цел за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Стратегията подчертава необходимостта от непрекъснато развитие на ключови компетентности, включително предприемаческа компетентност. Един от приоритетите в нея е: „Насърчаване на образованието и обучението, съобразени с нуждите на икономиката и промените на пазара на труда“.

Стратегията е първият документ на национално ниво, в който се подчертават ролята и мястото на образованието по предприемачество за натрупване на компетенции. Тя издига като основен приоритет насърчаването на образованието и обучението съобразно потребностите на икономиката, изискванията и динамиката на пазара на труда. Постигането на съответствие между придобитите знания и умения – твърди и меки, потребностите на пазара на труда и компетентностния профил на съответната професия става задължително условие за успех и предполага придобиване на съответни умения за заетост.

Стратегията подчертава необходимостта от партньорства между образователния сектор и бизнеса с цел изграждане на знанията, уменията и компетентностите, изисквани от пазара на труда, и насърчава обучението по темите за иновациите и предприемачеството във всичките му форми.

В резултат системата на висшето образование следва да създава реални и равни възможности за всички студенти, без значение от специалността, да придобият предприемаческа компетентност. Възможности за по-нататъшно развитие на предприемаческата компетентност извън формалния и задължителен учебен процес допълнително се предоставят по програми и инициативи на европейско ниво, като програми на Европейския институт за иновации и технологии (ЕИТ) в рамката HEInnovate. Създават се специализирани курсове за студенти от неикономически специалности след проучване на потребностите и нивото на постигната компетентност. С тези курсове се цели да се повиши тяхната предприемаческа култура, да се създаде нагласа за иновации, развитие на инициативи и предприемаческа активност, а така също и да се придобият преносими умения. Това е осъществимо чрез компетентностния подход и прилагане на практика на концепцията за учене през целия живот като основополагащи за придобиване на тази компетентност и догонващо развитие на ниво ЕС.

Съгласно Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите всички студенти във висши училища, независимо от изучаваната специалност, трябва да придобият високи общоприложими умения и ключови компетенции, които да им позволят да проспират (ЕС, 2017). Възможностите за професионална реализация зависят от работодателите и икономиката като цяло, но образованието и обучението играят ключова роля в последващото работно представяне. Затова висшето образование следва да гарантира, че учебното съдържание е актуално и съобразено с реалностите, като се предлагат подходящи програми за обучение в области, в които са идентифицирани дефицити на умения и се прилагат такива методологии за обучение, позволяващи придобиване на съответните умения в достатъчно задълбочена и всеобхватна степен. Така предвид динамичното развитие на пазара на труда Концепцията за преносимите компетенции и тяхното задължително включване в университетските програми за подготовка на специалисти на всички квалификационни степени се налага все повече (Lecheva, 2009).

Днес предприемаческото обучение отива отвъд ученето за това как се създава бизнес или стартър или как се управлява бизнес, като осигурява на студентите по-широки знания, умения и компетенции за предприемаческата среда (Kyrgidou et al., 2013). Създават се и възможности за придобиване на умения за социализиране, контакт със средата и информационен обмен, като се взема предвид и обществената роля на университета като институция (Evstatiev et al., 2022).

По тази причина коректното интерпретиране на предприемаческата компетентност изисква тя бъде разглеждана в по-широк съдържателен контекст. Предприемаческата компетентност надхвърля способността на индивида самостоятелно да започва и развива стопанска дейност, но и да бъде активен, да инициира, да търси възможности за иновации и растеж

през развитието. Основава се на ориентация навън – целенасочено търсене на възможности или целево създаване на такива, поемане на отговорност и премерен риск, относителна автономност, заемане на активна позиция, умение за добавяне на стойност. Затова предприемаческата компетентност се използва и в двата контекста – при започване на бизнес и при намиране на работно място и задържането на работа.

Системата на висшето образование следва да предложи достатъчни по вид, разнообразни и гъвкави възможности за студенти от неикономически специалности да придобиват и развиват своята предприемаческа компетентност. Целта е да се стимулира инициативността и заемането на активна позиция, което ще доведе до многостранни и разнородни позитивни ефекти в икономиката и обществото.

Тъй като правната рамка гарантира възможности за развитие на предприемаческата компетентност в рамките на учебните програми за общо и професионално образование, в съответствие с националната политика за учене през целия живот, е нужно последователно и целенасочено изпълнение на конкретните мерки и действия (Delinesheva, Yolovski, 2021). Формалното образование и неформалните инициативи за натрупване на предприемаческа компетентност могат да бъдат подкрепени от менторски програми, консултации, индивидуална и групова работа по конкретни казуси, водена от университетски преподаватели, дискусии с бизнес представители, обмяна на опит в рамките на алумни организации и групи. Такъв многостранен подход изисква съвместни и координирани усилия в рамката на различни образователни инициативи на образователните институции, публичната власт, частния сектор, неправителствените организации, които да си партнират за целите на повишаване на предприемаческата компетентност и засилване на основите на предприемаческата култура.

Планът за възстановяване на Европа предвижда средства за инвестиции в дейности за развитие на умения в контекста на новата Европейска програма за умения. Програмата представлява петгодишен план с дванадесет действия, фокусирани върху умения за работа, сред които преход към зелени и цифрови умения, STEM, предприемачески и умения за цял живот. Инициативите в неговата рамка също следва да бъдат активно и целенасочено използвани за целите на натрупване на предприемаческа компетентност. Затова многостранността на подхода към решаването на този въпрос би осигурила по-голям обхват на включените в дейностите и инициативите обучаващи се.

Заклучение

Днешната работна среда е динамична и предизвикателна. Фокусът при търсенето и намирането на работа се измества върху реално придобитите компетентности, оставяйки на следващ план заеманите позиции, притежавани квалификации и твърдите умения. Това превръща придобитите компетентности в свързващо звено между образованието и бизнеса. Изискват се комбинации от общи и специализирани знания, твърди и преносими умения, способност да се разпознават

възможности и да се разширяват границите, като се търсят и внедряват иновации. Затова предприемаческата компетентност играе ключова роля за подобряване на професионалните перспективи. В тези нови реалности обучението по предприемачество може значително да подобри развитието на предприемачески компетенции, култура, нагласи и поведение на младите специалисти, които търсят заетост или имат намерения да стартират собствен бизнес.

Адаптирането на знанията, уменията и компетенциите към работодателските изисквания и направлението на развитието на икономиката става задължителен елемент в процеса на намиране на заетост и кариерно развитие. Съвкупността от знания, умения и компетенции, взети като цялостен комплекс, обезпечават пригодността за заетост и се включват към уменията за заетост. Ориентацията, адаптацията и задържането на трудовия пазар са в пряка зависимост от натрупването и развитието на такива умения за заетост и доближаването в най-пълна степен до очакванията на работодателите и изискванията на бизнеса. Тъй като този комплекс не е статичен, а се променя съобразно динамиката и тенденциите в развитието на икономиката и обществото, в перспектива ще наблюдаваме надграждане на образователната рамка и модел в посока на придобиване на предприемаческа компетентност.

Литература

- Delinesheva, M., D. Yolovski. 2021. Report from the mapping of the initiatives in Bulgaria to develop the skills of adolescents through social innovation/entrepreneurship and financial literacy, UNICEF, Sofia (in Bulgarian)
- EC. 2017. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (2017) 247 final, Bruxelles, 30.5.2017
- Evstatiiev, B. et al. 2022. Investigation of Engineering Students' Attitude towards Virtual Labs during the COVID-19 Distance Education. - *International Journal of Electrical and Electronic Engineering & Telecommunications*, Vol. 11, No. 5, September 2022, p. 373-384.
- Kyrgidou, L., Mylonas, N., E. Petridou. 2013. Identifying tomorrow's entrepreneurs: entrepreneurship education in Greece. - *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, Vol. 9, Issue 3, p. 352-364.
- Klyver, K., P. Arenius. 2020. Networking, Social Skills and Launching a New Business: A 3-Year Study of Nascent Entrepreneurs. *Entrep. Theory Pract*, 46
- Lecheva, G. 2009. The key competences of students - future teachers in the context of the Bologna Process. - *Nauchni trudove na Rusenskiq universitet*, 2009, vol. 48, 6.2, <https://conf.uniruse.bg/bg/docs/cp09/6.2/6.2-16-n.pdf> (in Bulgarian with English abstract)
- Mitchelmore, S., J. Rowley. 2010. Entrepreneurial competencies: A literature review and development agenda. - *International Journal of Entrepreneurship Behavior. Res*, 6, p. 92-111.
- Temnikova, M. 2016. *Building transferable competences in mathematics education in grades 1-4*. Abstract of a PhD dissertation, Trakia University, Stara Zagora (in Bulgarian).
- UNESCO. 2014. Education Policy Brief, Skills for holistic human development, Vol. 2